

О.С.Бись
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
Хмельницького університету управління та права

УДК 348.1/.7

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АПОСТОЛЬСЬКОГО ПРЕСТОЛУ

Стаття присвячена історичному дослідженню правової природи конкордатів, які уклалися Апостольським Престолом з метою регулювання статусу Католицької Церкви у певній державі. Подано глибокий аналіз історичних, політичних, релігійних передумов та причин укладення конкордатів у практиці держав різних епох. Висвітлюються окремі фрагменти конкордатів, укладених із Францією доби Наполеона, царською Росією, Німеччиною та власне Італією (Латеранський договір).

Статья посвящена историческому исследованию правовой природы конкордатов, которые были подписаны Апостольским Престолом для регулирования статуса Католической Церкви в отдельных государствах. Автор проводит глубокий анализ исторических, политических, религиозных условий и причин подписания конкордатов в практике государств разных эпох. Представлены также фрагменты конкордатов, подписанных с Францией эпохи Наполеона, царской Россией, Германией, Италией (Латеранский договор).

In this article one can find profound research of the legal nature of the concordats which were signed to regulate the status of the Catholic Church in particular states. Historical, political, religious causes and circumstances of the concordats' signing in different epochs are deeply analyzed in it. There are also fragments of the concordats which were signed with France in the times of Napoleon, with Russia in the tsar's epoch, with Germany and Italy (Lateran Agreement).

Взаємовідносини Церкви та держави протягом багатьох століть часто були предметом багатьох наукових дискусій, оскільки мають історично сформовані корені в європейських державах. Починаючи з XII ст. Апостольський Престол, як представник Католицької Церкви у міжнародних відносинах, розпочав свою міжнародну місію, шляхом укладання двосторонніх угод з монархами, а згодом і державами.

Короткий історичний огляд та дослідження окремих подій, які відбувалися в Західній Європі того часу, допоможуть краще зрозуміти специфіку регулювання правових відносин між Апостольським Престолом та феодальними державами, які уклалися у вигляді конкордатів. Дана проблема частково висвітлена в працях видатних іноземних науковців: Ю. Круковського, Х. Мішталя, Т. Влодарчика, Н. Нуцітеллі, А. Меркаті, А. Оттавані, Х. Вагнон, серед українських вчених — Софрона Мудрого.

Сучасне міжнародне публічне право конкордат визначає, як міжнародну угоду, укладену між державою та Апостольським Престолом, яка регулює правове положення

© Бись О.С., 2009.

Католицької Церкви в даній державі та її відносини з Апостольським Престолом. Протягом багатьох століть правова природа конкордатів зазнала еволюції, на яку вплинули історичні події, розвиток та зміни в устрої самих держав. Конкордати виступали як угоди миру, дружби, “захисні” та співпраці.

Регулювання взаємовідносин Церкви та держави шляхом двохсторонніх угод було започатковано в період *григоріанської реформи* під час правління папи Григорія VII в другій половині XI ст. в боротьбі за інвеституру, тобто за свободу та незалежність Церкви від світських правителів, особливо в питанні призначення останніми на церковні посади [14, с. 31-37; 17, с. 161].

Першим конкордатом вважався *Вормський договір*, укладений 23 вересня 1122 р. між папою Калікстом II та імператором Генріком V [26, с. 260]. Норми договору носили компромісний характер між двома суверенними владами різної природи. Імператор відмовився від права призначати єпископів та пообіцяв повернути Церкві усе забране майно. Папа, у свою чергу, погодився на те, щоб вибір єпископів та абатів відбувся у присутності імператора, який мав обраному вручити жезл, однак без застосування підкупу та насильства.

Вормський договір, підтверджений Латеранським Собором у 1125 р., започаткував ряд договорів між папством та християнськими імператорами [19, с. 260]. Середньовічні конкордати, яких було чимало, можна класифікувати як мирні, тому що залагоджували спори між двома владами, зокрема, визначали котра з цих влад вища — папи чи імператора — на той чи інших момент історії.

Серію середньовічних конкордатів закінчують конкордати, укладені на Соборі в Констанці у 1414-1418 р. з Іспанією, Францією, Німеччиною та Англією. Відрізнялись вони від попередніх тим, що метою їх укладення було запровадження церковних реформ та попередження розколу.

Подальший розвиток нормотворчості Апостольського Престолу продовжував вид княжих конкордатів, в яких папа йшов на великі поступки світській владі, прикладом таких можуть бути конкордати укладені в 1448-1516 роках.

Першим являється конкордат, підписаний у 1448 р. у Відні папою Миколаєм V та германським королем Фридрихом IV, який фактично представляв інтереси германської церкви і положив край багатолітнім спробам її реформувати [8, с. 185]. Наступний, Болонський конкордат, укладений в 1516 р. між королем Франції Франциском I та папою Львом X, був результатом міцного зв'язку Церкви та світської влади. Він фактично поставив край виборів єпископів на зібранні капітул окремих провінцій у Франції. Завдяки Болонському конкордату Франциск I отримав право замінювати, на свій розсуд, усі вищі церковні посади і тимчасово розпоряджатися майном вакантних посад. Дякуючи цьому, французькі королі ще до початку реформації підпорядкували собі національне духовенство, в той час як інші держави могли досягти тільки шляхом реформ.

Протягом XVI-XVIII ст.ст. протестантська реформа, доктрина і практика державного абсолютизму вирішально вплинули на відносини Церкви та держави. Конкордати цієї епохи мали два основні напрямки: уникали небезпек розколу, в який могли увійти національні Церкви та захищали її від незаконного втручання державної влади. У цій ситуації, намагаючись врятувати доктринальні принципи, Церква була змушена надати державам багато привілеїв щодо номінації єпископів і церковних благ.

Яскравим прикладом цього є Іспанський Конкордат 1753 р., укладений Бенедиктом XIV і Федеріком VI, який передбачив, що іспанські єпископи, приймаючи сан, будуть складати присягу “послуху та вірності” не папі римському, а королю. Аналогічними у своїх положеннях також були Міланський, Сардинський і Португальський конкордати [6, с. 94-95].

Французька революція, лібералізм і конституціоналізм зумовили виникнення численних конкордатів у XIX ст. Найважливішим був конкордат, укладений у 1801 р. між Наполеоном Бонапартом та папою Пієм VII. Наполеон, будучи релігійно байдужою людиною, але блискучим політиком, розумів велику роль релігії та церкви в консолідації буржуазного устрою та ліквідації революційної ситуації. Задля укріплення своєї особистої влади він використав цю ситуацію, розуміючи, що за довгі століття свого існування у Франції католицизм так глибоко проник в народ та суспільство, що воно не може довго існувати без релігії і розпочав шукати шляхи до порозуміння.

На той час Церковна влада також шукала компромісів. Папа Пій VII був на стороні угод і проявляв поміркованість щодо нової великої європейської держави. Він не

хотів загибелі Церкви і тому намагався включити її і папство в нові рамки, які створили буржуазні переміни. В результаті взаємного зближення в листопаді 1800 р. в Мілані розпочались переговори над конкордатом. Основою для них став факт, що папа прийняв до уваги секуляризацію церковної власності та визнав за першим консулом, тобто Наполеоном, право призначення єпископів.

В Парижі 15 липня 1801 р. був підписаний французький конкордат, який хоча був подібний до попередніх, однак являвся перемогою папства над відлученими від церкви єпископами за їх галліканські еретичні погляди та дозволив Церкві увійти в буржуазне суспільство. Він також був укладений задля захисту внутрішнього миру Франції.

Конкордат складався з 17 статей, положення яких, з одного боку, відновили світську владу папи на залишеній території Церковної держави, а з другого — союз держави та церкви у Франції. В преамбулі конкордат проголосив, що уряд держави визнає католицьку, апостольську, римську релігію — пануючою релігією більшої кількості французьких громадян, але не державною. Сторони конкордату домовилися, що релігійний культ може публічно відбуватися, але згідно встановлених правил, котрі уряд буде вважати за необхідні в інтересах суспільного миру. Конкордат забезпечував та врегульовував свободу виконання релігійного культу, реорганізацію церковної структури та створення 60 єпархій [2, с. 238-240].

Згідно з положеннями конкордату, нових єпископів миг призначати перший консул, після чого їх затверджував папа, так як це було до революції. Новопризначені єпископи вступали на свої посади, присягаючи першому консулу, і отримували право призначати священиків. Перший консул мав такі ж права по відношенню до Апостольського Престолу, які раніше мав французький король.

В кінцевому результаті конкордат врятував католицьку церкву від загибелі, відновив її ієрархію, а Французька Республіка визнала папство. Бажаючи заслужити довіру глибоко віруючого селянства, яке складало більшість громадян держави, Наполеон домовився з Церквою таким чином, що вона знову була поставлена в залежність від нього та стала на службу державі. Підтвердженням цього також є те, що положення конкордату перетворили духовенство на поліційний орган, котрий не тільки мав захищати мир у суспільстві, але також доносити на тих, хто його порушував. Держава взяла Церкву на своє утримання, як усі інші державні захисні органи. Грошові виплати духовенству являлось відшкодуванням того майна, яке Церква втратила через конфіскацію та розпродаж під час революції.

На думку багатьох вчених, цей конкордат зміцнив особисту позицію Наполеона, який Церкву поставив собі на службу і в більшу залежність від державної влади. Це підтверджували 27 статей, які Наполеон, не дивлячись на протести папи, односторонньо додав на кінець конкордату. Положення ці були названі “органічними” і знову сформулювали галліканські права у новоствореній політичній ситуації, однак це не зламало примирення та компромісу з основних питань Церкви. В загальному конкордат діяв від 1801 р. до 1905 р., коли у Франції був прийнятий закон про відокремлення церкви від держави і конкордат було відмінено [11, с. 389; 1, с. 463].

У XIX ст. конкордати стали поширюватись як нормативна система регулювання відносин між Церквою та окремими державами. Називались вони “дружніми”, бо мали на меті розмежування взаємних повноважень між духовною та світською владами для гарантії традиційної унії та співпраці між Церквою та владами окремих держав, переважно католицьких. Церква і держава стали на принципі рівності, крім питань доктрини, використовуючи для своїх відносин засоби, передбачені міжнародним правом.

В більшості випадків конкордати намагалися покласти край переслідуванням Церкви і захистити духовні права вірних, навіть ціною відмови від привілеїв і дочасних інтересів з боку Церкви [22, с. 18-20]. Яскравим прикладом цього є конкордат, укладений між Росією, православною державою, та Апостольським Престолом.

22 липня (3 серпня) 1847 р. відбулась одна з найважливіших подій в історії відносин Росії з Римським Престолом — був укладений конкордат між імператором Миколою I та папою Григорієм XVI. Він став першим та останнім договором, укладеним з Росією, як “плід” кількарічних переговорів, в якому російський уряд вперше пішов на поступки Риму у неймовірних на той час масштабах [5, с. 395-396; 27; 28].

На укладення конкордату з Росією вплинуло кілька важливих подій, зокрема “листопадове” повстання 1832 р. на землях Речі Посполитої, після якого папа Григорій XVI в енцикліці “*Cum primum*” закликав царя Миколу I до поблажливих

відносин щодо Церкви. Уряд Росії від 1832 р. розпочав широкомасштабну акцію знищення Католицької Церкви та усього, що є польське на “забраних землях”.

Після видання низки указів щодо ліквідації церковних структур, храмів та служителів культу католицького віросповідання в Росії, папа Григорій XVI 22 липня 1842 р. видав енцикліку “*Haerentem diu*”, до якої приєднав “Білу книгу”, у зміст якої увійшло 90 документів, виданих протягом 1811-1842 років Апостольським Престолом на захист Католицької Церкви в Росії та Польському королівстві.

Папська заява та репресивні методи Росії по відношенню до Католицької Церкви викликали великий резонанс в Західній Європі. Щоб залагодити негативну реакцію на репресії, цар Микола I поїхав до Риму, де 17 грудня 1845 р. на аудієнції передав папі декларацію про початок переговорів з Апостольським Престолом відносно майбутнього договору. У відповідь, ватиканська комісія розробила та видала 31 грудня 1845 р. “*Espositione*” стосовно справ та проблем, які мали стати предметом дипломатичних переговорів.

“*Espositione*” мало відношення до усіх законодавчих актів Росії, які суперечили дисципліні та канонічним законам Католицької Церкви. У цьому документі були зібрані усі царські укази репресивного характеру, які обмежували вільний доступ Католицької Церкви в Росії до Святого Престолу, ліквідували церковне майно і більшість католицьких монастирів, обмежували юрисдикцію єпископів, а також укази відносно подружжя і католицьких сімей, свободи релігійного культу та чернечого життя. В загальному, у пред’явленому списку було зібрано 40 указів антикатолицького характеру [1, с. 197; 3, с. 248].

Переговори щодо майбутнього конкордату тривали з 1 січня 1846 р. по 3 серпня 1847 р., і були закінчені прийняттям тексту договору, який включав 31 параграф, та 12 параграфів “текстів неузгоджених статей”.

Згідно положень конкордату, ієрархія Католицької Церкви мала складатися з семи єпархій у складі Могилівської митрополії. Кордони усіх єпархій в Російській імперії змінювалися і співпадали з кордонами губерній, натомість у Речі Посполитій вони залишалися без змін. Єпископи усіх єпархій в імперії і Польському королівстві повинні були призначатися “на основі погодження між царем і Святим Престолом”. Папа повинен був канонічно узаконити номінанта, однак Святий Престол не погодився на таке формальне царське призначення католицьких єпископів.

Конкордат відмінив царські укази, які обмежували владу єпископів у консисторіях і духовних семінаріях. Виключно єпископи могли бути суддями та адміністраторами в церковних справах, підпорядковуючись Святому Престолу. Справи, які стосувалися питань совісті, внутрішніх справ та дисципліни, вирішувалися також виключно єпархіальним єпископом. Тільки він мав право призначати урядовців та секретаря консисторії, а не державна влада [4]. Поширювалися повноваження єпископів також на духовні семінарії, їх керівництво, “*ratio studiorum*”, призначення професорів та прийом семінаристів.

В конкордаті уточнювалося, що духовна академія в Санкт-Петербурзі підпорядковувалася Могилівському митрополиту, а її професорами могли бути виключно католики. Внаслідок конфіскації державою церковних угідь права “презенти” і “патронату” відмінялися. Єпископи могли призначати настоятелів безпосередньо з дозволу уряду після попереднього іспиту і конкурсу кандидатів. Ремонт церков громади повинні були проводити за власний рахунок.

До конкордату був прикріплений “Протокол неузгоджених статей”, адже конкордат являвся тільки частковим компромісом, а більша кількість пропозицій Апостольського Престолу, хоча й обговорена, проте не була прийнята російським урядом. До цих питань відносилось: спілкування з Апостольським Престолом; церковні суди в справах подружжя; мішані православно-католицькі шлюби; утворення III Інстанції при Могилівській митрополії у Санкт-Петербурзі. Уряд також не дозволив вести монастирський спосіб життя та повернути Церкві земські угіддя; забезпечити уніатів свободою релігійних практик; відхилив можливість переходу з православ’я на католицизм, а також складання присяги на вірність імператору і його законам без застереження.

Конкордат з Росією від 1847 р. ніколи не був повністю реалізований, однак дякуючи зусиллям Могилівського митрополита, вдалось провести нові кордони латинських єпархій та призначити 6 єпископів на вакантні місця в Росії. Папа Пій IX буллою “*Universalis Ecclesia*” від 1848 р. затвердив реорганізацію Католицької Церкви в Росії і видав відповідні рішення щодо цієї сфери, а також установив Херсонську єпархію, до складу якої входили єпархіальні провінції Грузії, Бессарабії, Північного Казахстану, а також Херсонська,

Катеринославська, Кримська, Саратовська і Астраханська губернії [7, с. 48-50; 4]. З тих пір ієрархія латинської Церкви в Росії складалась з Могилівської митрополії, до якої ввійшли єпархії — Вільнюська, Жмудська, Мінська, Луцька, Житомирська і ново створена Херсонська.

Російський уряд поступився протестам православної ієрархії проти заснування єпископської столиці в Херсоні та вирішив перенести її в Тераспіль на Дністрі. Внаслідок цього папа Пій IX декретом “*Memor Sollicitudinis*” від 26 серпня 1852 р. затвердив перенесення і змінив назву з Херсонської на Тераспільську. Положення цього конкордату перестали діяти у 1917 р. внаслідок Жовтневої революції та зміни уряду.

Іншу долю мав конкордат від 1827 р., укладений між урядом Голландії та Апостольським Престолом, який тривалий час не виконувався з причини нетерпимості до кальвіністів. Завдяки релігійній свободі, проголошеній Конституцією від 1848 р., папа Пій IX вважав за своєчасне відновлення в 1853 р. католицької ієрархії.

Розвиток та діяльність Католицької Церкви в Австрії в середині XIX ст. перебували в залежності від стосунків імператора до папства, котрий зрозумів усю вигоду, яку можна було отримати задля укріплення реакційного абсолютизму. Вже 18 серпня 1855 р. імператор Франц-Йосиф уклав із папою Пієм IX знаменитий конкордат, який, на думку сторін, повинен був положити край “йозефістській системі”. Конкордат проголосив католицьке віросповідання державним, визнав за церквою автономію і право володіння майном, відновив канонічні постанови відносно юрисдикції єпископів. Починаючи з 1 січня 1857 р., відмінено для католиків укладення “громадянського шлюбу” і доручено єпископам проведення цензури книг та здійснення нагляду над усіма католицькими школами [21, с. 516].

Не дивлячись на те, що імператор залишив для іновірців велику свободу, вони енергійно та усіма засобами хотіли перешкодити реалізації конкордату або його відміни. Маючи підтримку з боку високих урядовців, які визнавали йозефістські погляди, вони змогли перешкодити виконанню більшої частини положень конкордату. Згодом у 1868 р. впроваджено нові закони відносно шкіл та віросповідань, які мали “інший дух”, ніж конкордат, і таким чином останній став “мертвою літерою” [13, с. 176-247].

Конкордати, які Апостольський Престол укладав з сучасними державами ліберальної епохи, спрямовані на забезпечення Церкві мінімальної свободи для виконання своєї місії, і одночасно містили певні поступки зі сторони Церкви стосовно світської влади. Така політика в укладанні договорів збереглась до II Ватиканського Собору (1962-1965), а конкордати ці називалися — захисними [22, с. 18-20]. Особливо треба відмітити дві угоди, укладені Апостольським Престолом з урядами Італії та Німеччини, які являються яскравим прикладом захисного характеру конкордатів.

Велику роль для Католицької Церкви в становленні державності Ватикану та міжнародної правосуб’єктності Апостольського Престолу відіграв Латеранський Конкордат. Після тривалого періоду “прохолодних” відносин між урядом Італії та папським престолом, 11 лютого 1929 р. був підписаний конкордат між папою Пієм XI та Беніто Муссоліні. Він вирішив “римське питання” і повернув папі світську владу на території 0,44 кмІ в межах Риму, яка до сьогоднішнього дня називається Держава-місто Ватикан. Італійська держава цією угодою визнала утворену на території Риму суверену державу Ватикан, а католицьке віросповідання було визнане “єдиною державною релігією” в Італії [20; 25, с. 12-38; 24, с. 473-484; 26, с. 546-553; 10, с. 50-61; 12, с. 10-12].

Політична ситуація в Європі на початку XX ст. була надзвичайно важкою, з огляду на проголошення расистської політики нацистів, а з приходом до влади Гітлера в Німеччині вона ще більше ускладнилась. З перших років правління Гітлер свою дипломатію спрямував на забезпечення власної свободи дій, не надаючи нікому явних переваг, передбачаючи мирні відносини Німеччини з усіма її сусідами на двосторонній основі, однак неприязно відносився до існуючого мирного порядку в цілому.

Реалізуючи принцип “самостановлення німців”, нацистський режим хотів добитися зближення перед усім з католицькою Австрією, тому спершу нормалізував свої відносини з Ватиканом. В квітні 1933 р. Гітлер підписав конкордат з папою Пієм XI, в якому німецький уряд надав певні гарантії діяльності католицьким релігійним організаціям. Апостольський Престол, зі свого боку, зобов’язався між іншим консультуватись з державною владою щодо призначення нових католицьких єпископів у Німеччині та припинити підтримку німецької католицької партії “Центр”, чим офіційно визнав гітлерівську однопартійну тоталітарну державу [22, с. 441; 16, с. 82].

Гітлер оцінював укладення конкордату, як успіх внутрішньої політики Третього

рейху. По-перше, позитивним для нього виявився той факт, що Ватикан пішов на переговори з нацистською владою супроти розповсюдженій думці, що націонал-соціалізм ворожий церкві. По-друге, укладенням конкордату Гітлеру вдалось притягнути Ватикан на сторону рейха і вплутати його у свої ганебні плани. Однак згодом у католицькій опозиції до німецької влади почала поширюватись думка, що конкордат приніс вигоду лише нацистам. Папа Пій XI констатує факт, що умови конкордату зі сторони нацистської влади не були виконані, оголосив 21 березня 1937 р. енцикліку "*Mit brennender Sorge*" ("З глибокою стурбованістю"), в якій осудив міф про перевагу однієї раси над іншою, що суперечило християнській вірі [22, с. 444; 29].

Після закінчення II Ватиканського Собору, який чітко не висловлював своєї позиції відносно конкордатів, були впроваджені суттєві зміни в доктрині релігійної свободи. Деякі вчені вважали, що Собор закінчив епоху конкордатів та визнав за достатні ті гарантії свободи, які закладені у внутрішньому праві сучасних держав. Однак треба зазначити, що конкордат є певним інструментом правової природи, утворений правовою культурою, і може удосконалюватись та пристосовуватись до нових потреб [17, с. 163]. Досвід показує, що хоча конкордат не є безумовно необхідним, але не повинен зникати назавсім, лише його зміст може бути переглянутий. Тому в майбутньому конкордати проходили ревізію з метою пристосування їх до нових критеріїв релігійної свободи, які визначені на II Ватиканському Соборі.

Сучасне розуміння суті конкордату ґрунтується, передусім, на праві релігійної свободи та необхідності співпраці Церкви і держави для спільного блага людини. Серед гарантій, які вписані до сучасних конкордатів, виділяють наступні: визнання Католицької Церкви та її церковних установ як юридичних осіб та їх відповідних установчих документів; вільне здійснення церковної юрисдикції, надання можливості Церкві засновувати нові церковні установи або реорганізацію існуючих; постійне підтримання зв'язків єпископів та мирян з Апостольським Престолом; самостійне призначення на посади єпископів; безперешкодне користування церковним майном та визнання права власності на нього; звільнення церковних установ від прибуткового податку; підтримка державою діяльності церковних установ, шкіл або теологічних факультетів католицьких університетів; звільнення духовенства від військової служби; особливий захист духовенства у кримінальних процесах; можливість викладання релігії в громадських школах з врахуванням права батьків на виховання дітей за власними переконаннями; визнання цивільних наслідків канонічного шлюбу тощо.

Предметна сфера сучасних конкордатів не охоплює вже визнання державою католицької релігії, як *єдиної, національної або державної*, що полегшує укладання конкордатів з світськими або релігійними не католицькими державами [15, с. 20; 18, с. 215-245; 9, с. 31-32; 6, с. 106-108].

На сучасному етапі Апостольський Престол свою міжнародну діяльність виражає не тільки через укладання двосторонніх угод, але й через багатосторонні міжнародні угоди, які укладаються в рамках ООН та з іншими міжнародними організаціями. Ним були ратифіковані низка міжнародних конвенцій стосовно прав людини у різних сферах життєдіяльності та їх захист у міжнародних судових установах [17, с. 173].

Взаємні різносторонні відносини Церкви та державної влади протягом багатьох століть вплинули на розвиток міжнародної нормативної діяльності Апостольського Престолу, яка виражалася через укладання переважно двосторонніх угод (конкордатів). Конкордати певної історичної доби були подібними щодо мети та основного змісту, проте кожний із них служив вирішенню конкретних політичних, релігійних чи економічних завдань і мав взаємну обоюсторонню вигоду для зацікавлених сторін.

Кожний конкордат мав свої особливості, але усіх їх єдиною спільною питанню щодо отримання Апостольським Престолом правових гарантій для забезпечення свободи Церкви у виконанні своєї місії.

Еволюція правової природи конкордатів підтвердила, що дві потужні, автономні влади (світська та церковна) в боротьбі за верховенство своїх законів, визнали конкордати дієвими договорами, яких вони зобов'язані дотримуватися, виходячи із принципу поваги кожної із сторін.

Велику роль у визнанні державного суверенітету Ватикану та його міжнародної правосуб'єктності відіграв Латеранський Конкордат, який продовжив активну діяльність Апостольського Престолу на міжнародній арені. Будучи членом чи спостерігачем при різних міжнародних організаціях, приймаючи участь у багатосторонніх міжнародних конвенціях, Апостольський Престол зробив вагомий внесок у формуванні принципів

міжнародного права та збереження миру в цілому світі.

Список використаних джерел

1. *Гергей Е.* История папства : [Пер. с венгр.] / Е. Гергей. — М., 1996.
2. *Егер О.* Всемирная история. Т. 4. Новейшая история / О. Егер. — Полигон, 2002.
3. *Ковальский Я. В.* Папы и Папство / Я. В. Ковальский. — М., 1991.
4. *Кумор Б.* Российский конкордат и создание Тираспольской епархии. [Электронный ресурс] / Б. Кумор. — Режим доступа : <http://catholiconline.ru/node/51>.
5. *Кураев А.* Мнимый модернизм (Еще раз к вопросу о границах Церкви) / А. Кураев. — М., 2004. — ч. 2.
6. *Мудрый С.* Публічне право Церкви і конкордати / Софрон Мудрий. — Івано-Франківськ : Івано-Франківська Теологічна Академія, 2002.
7. *Приходко Г.* История христианства в Казахстане и Средней Азии в Средние века / Г. Приходко. — Караганда, 2000.
8. *Рыжов К.* Все монархи мира. Западная Европа / К. Рыжов. — М., 1999.
9. *Bertone T.* Il rapporto giuridico tra Chiesa e comunicata politica / T. Bertone // Il diritto nel Mistero della Chiesa. — Roma, 1980. — Т. IV.
10. *Czaja J.* Sytuacja prawno międzynarodowa Watykanu / Czaja J. // *Życie i Myśl.* — 1979. — Nr 6.
11. *Gergely J.* A papaság története / J. Gergely. — Budapest, 1982.
12. *Jakubowski W.* Podstawowe akty ustrojowe Państwa Miasta Watykańskiego W. Jakubowski. — Warszawa, 2000.
13. *Јачов М.* Списи тајног ватиканског архива XVI-XVIII века / М. Јачов. — Београд, 1983.
14. *Julg J.* Eglise et les États. Historique des concordats / J. Julg. — Paris, 1990.
15. *Kard A. C.* Przemyslenie Sekretarza Stanu / Kard. Agostino Casaroli. // *Osservatore Romano.* — Roma, 20.03.1984.
16. *Klaffkowski A.* Granica polsko-niemiecka a konkordaty z lat 1929 i 1933 / A. Klaffkowski. — Warszawa, 1958.
17. *Krukowski J.* Kościół i państwo / J. Krukowski. — Lublin, 1993.
18. *d'Onorio J. B.* Les concordats et conventions postconciliaires / d'Onorio J. B. // *Le Saint Siege dans les relations internationales.* — Paris, 1989.
19. *Ottaviani A.* Institutiones juris publici ecclesiastici / Ottaviani A. — Vatican, 1960. — Т. I.
20. *Suppl. Ord. Gazz. Uff. 5 giugno 1929, n. 130. Cf. Legge. 27 maggio 1929, n. 810. — Esecuzione del Trattato, dei Quattro allegati annessi e del Concordato, sottoscritti in Roma, fra la Santa Sede e l'Italia, l'11 febbraio 1929. [Suppl. Ord. Gazz. Uff. 5 giugno 1929, n. 130].*
21. *Ђоровић В.* Историја Југославије / Ђоровић В. — Загреб, 1933.
22. *Wagnon H.* Concordats et droit international / Wagnon H. — Gembloux, 1935.
23. *Wagnon H.* L'institution concordataire. в: *La institution concordataria en la actualidad Trabajos de la XIII semana de derecho canonico* / Wagnon H. — Salamanca, 1971.
24. *Winiarski B.* Wybór czołowej do nauki prawa międzynarodowego / Winiarski B. — Warszawa, 1938.
25. *Wiślicki J.* Umowy Laterańskie / Wiślicki J. — Lublin, 1930.
26. *Włodarczyk T.* Konkordaty. Zarys historii ze szczególnym uwzględnieniem XX wieku / Włodarczyk T. — Warszawa, 1986.
27. [Електронний ресурс] — Режим доступа : www.otechestvo.org.ua/akt_Bogoslovie/2004_11/akB_22_01.htm.
28. [Електронний ресурс] — Режим доступа : www.biografija.ru/show_bio.aspx?ID=14381.
29. [Електронний ресурс] — Режим доступа : http://religion.ng.ru/history/2003-11-05/7_vatican.html.

*Рекомендовано до друку конституційного,
адміністративного та фінансового права
Хмельницького університету управління та права*

Надійшла до редакції 10.11.2009
Рекомендована до друку 01.12.2009

